

ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву / М. Н. Комзюк // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 52–53. **11.** Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1989. – 286 с. **12.** Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект : монография / А. В. Малько ; под ред. Н. И. Матузова. – Саратов : Изд-во СГУ 1994. – 184 с. **13.** Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Н. М. Коркунов. – СПб. : Издание юрид. книга магазина Н. К. Мартынова, 1898. **14.** Анисимов П. В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / П. В. Анисимов. – Нижний Новгород, 2005. – 374 с. **15.** Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : НОРМА, 2001. – 752 с.

Надійшла до редколегії 22.08.2011

Рассмотрены проблемы реализации прав и свобод человека в Украине, а также применения относительно них ограничений. Предложены рекомендации по поводу надлежащего обеспечения реализации прав и свобод человека.

Problems of realization of human rights and freedoms in Ukraine, and also applications of restrictions concerning them are considered. Recommendations concerning appropriate maintenance of realization of human rights and freedoms are offered.

УДК 340.134(477)

Є. А. Гетьман

ОСНОВНІ ВИДИ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Проаналізовано основні види кодифікаційної діяльності, зроблено спробу встановлення періодичності та доцільності проведення кодифікації на території України.

Сьогодні проблемі основних видів кодифікації законодавства в юридичній літературі приділено недостатньо уваги. Види такої діяльності класифікуються за різними критеріями, найбільш поширеним серед них є розгляд основних видів кодифікації за обсягом об'єкта такої діяльності, до яких традиційно відносять загальну, галузеву та спеціальну. Водночас слід наголосити на тому, що саме основні види кодифікації розкривають її суть, оскільки діяльність з упорядкування нормативних актів та вміщених в них норм в єдиний документ на кшталт кодексу не може здійснюватися сама по собі, при її проведенні уповноважений на те орган державної влади обирає саме один з різновидів кодифікації.

Метою даної статті є класифікація кодифікаційної діяльності та встановлення сутності й змісту її основних видів.

У юридичній літературі спірним залишається питання кількості видів кодифікації. Наприклад, одні автори виділяють лише два види – галузеву та спеціальну кодифікації [1, с. 28], інші серед основних видів вбачають також загальну кодифікацію. Слід зазначити, що наведений поділ не є новим для теорії права. Подібної точки зору дотримуються більшість юристів-науковців сьогодення (І. В. Борщевський, Н. М. Пархоменко, О. Я. Рогач, М. М. Сологуб тощо [2, с. 22; 3, с. 11; 4, с. 21; 5, с. 1350]). Інша група вчених до перелічених вище видів кодифікації відносить також міжгалузеву кодифікацію.

Таким чином, для вирішення питання щодо кількості видів кодифікаційної діяльності слід зупинитися на їх поглибленому аналізі. Першим різновидом, який досить часто зустрічається в юридичній літературі, є загальна кодифікація, яка передбачає собою створення кодифікованих актів в усіх найважливіших галузях законодавства. Особливістю такої кодифікації є подальше узгодження системи прийнятих кодифікаційних документів між собою шляхом розроблення та прийняття «кодексу кодексів». Загальна кодифікація досить широко використовувалася у минулому, прикладом чого можуть слугувати такі історичні документи, як Звід Юстиніана, Варварські правди та деякі інші.

Слід зазначити, що уперше ідея створення єдиного кодексу була висунута І. Бентаном, який запропонував створити єдиний для всіх держав кодекс доступно всім мовою. Водночас автором наголошувалося на необхідності створити такий кодекс, який не буде потребувати тлумачення з боку будь-яких уповноважених на це органів [6, с. 69].

Загальна кодифікація, поряд з позитивом (створення єдиного нормативно-правового акта), має також і певні недоліки, до яких необхідно віднести нестабільність такого документа, оскільки динамізм суспільних відносин буде призводити до постійного внесення змін до «кодексу кодексів». Крім того, єдиний кодифікаційний документ матиме значний обсяг, що, у свою чергу, не відповідає меті кодифікаційної діяльності. У зв'язку з цим загальна кодифікація у більшості сучасних країн з романо-германською правовою системою не проводиться. Можливість здійснення такої кодифікації в Україні викликає деякі сумніви, що це пояснюється, насамперед, динамізмом розвитку суспільних відносин у нашій державі та некодифікованістю деяких галузей та інститутів законодавства.

Наступним різновидом кодифікаційної діяльності, який широко використовується в юридичній літературі, є галузева кодифікація, основний зміст якої зводиться до упорядкування та

обробки норм тієї чи іншої галузі права (цивільне, кримінальне, адміністративне, фінансове, трудове, земельне, житлове тощо).

У деяких випадках такий акт стає єдиним нормативно-правовим актом у певній галузі, прикладом чого може слугувати галузь кримінального законодавства, в якій діє лише один Кримінальний кодекс України, а всі закони, що приймаються у даній сфері, вносяться до Кодексу. Галузева кодифікація широко використовувалася впродовж XIX–XX ст. Саме її проведення завершує становлення Романо-германської правової сім'ї [7].

Російський вчений В. В. Ксенофонов при розгляді основних видів кодифікаційної діяльності зазначає, що «галузева кодифікація дозволяє проаналізувати основний нормативний матеріал відповідної галузі законодавства, визначити взаємозв'язок, що дуже важливо для систематизації нормативних актів, які входять до цієї галузі» [8, с. 137].

Проведення галузевої кодифікації доцільно здійснювати лише в тому випадку, коли конкретна галузь законодавства вже сформувалася й в подальшому не відбуватимуться істотні зміни в регулюванні суспільних відносин, оскільки несформована галузь законодавства передбачає постійне оновлення нормативно-правових актів, внесення в них істотних змін. Указана ситуація в подальшому зумовить нестабільність самого кодифікаційного акта. Тому при проведенні галузевої кодифікації важливим є сформованість галузевого законодавства, на чому наголошує французький вчений Р. Кабр'як. Зокрема дослідник вказує на те, що «надто молода» галузь права абсолютно не підходить для кодифікації, оскільки вона не відчуває ніякої законодавчої кризи [9, с. 393].

Наступним видом, широко використовуваним у юридичній літературі, є спеціальна кодифікація, спрямована на об'єднання правових норм у межах одного чи декількох інститутів (Водний, Митний, Лісовий кодекси). У зв'язку із розвитком законодавства, що супроводжується не тільки зростанням обсягу нормативно-правового матеріалу, але й структурним ускладненням галузей права, спеціальна кодифікація стає найбільш поширеним видом кодифікації [7, с. 227].

Необхідно наголосити на тому, що спеціальна кодифікація технічно є більш простим видом кодифікації. Пояснюється це тим, що інститут права не є самостійною складовою системи права, не вирізняється особливим предметом чи методом правового регулювання. У результаті інституційної кодифікації може бути створений як закон, так і підзаконний нормативно-правовий акт [7, с. 227].

Як зазначає російський вчений Д. В. Чухвичев, на відміну від галузевих кодексів, які дуже великі за обсягом і складні,

кодекси, що є результатом проведення спеціальної кодифікації, – незначні й більш бажані в сучасних умовах [7, с. 228].

Разом із тим розглянутий вид кодифікації (спеціальна кодифікація) у більшості російських юридичних джерел має назву інституціональної кодифікації. На нашу думку, ця назва більш точно відображає сутність такого різновиду кодифікації законодавства. Тому вважаємо, що більш доцільно називати його не спеціальна, а інституціональна кодифікація.

Поряд із вищенаведеними різновидами кодифікації деякі автори розглядають ще й такий вид, як міжгалузева (комплексна) кодифікація, тобто об'єднання норм не за конкретними галузями права, а за предметом регулювання значної (комплексної) сфери суспільних відносин у галузі державної діяльності, галузі господарства або соціально-культурного будівництва [10, с. 383]. Серед цих відносин також можна виділити сферу зв'язку, транспорту, торгівлі, освіти тощо.

Необхідність правового регулювання зазначених сфер пов'язана з вирішенням соціально-економічних завдань, що стоять перед країною. Для цього необхідною умовою є проведення саме комплексної кодифікації законодавства.

Як зазначає Т. М. Рахманіна, проведення комплексної кодифікації стосується також проблеми цілісності законодавства. На відміну від галузевої кодифікації, де ймовірність дублювання нормативного матеріалу незначна, при здійсненні комплексної кодифікації такого явища уникнути значно важче [11, с. 13].

Основною метою такої кодифікації, як вказується в науковій літературі, є врегулювання стабільних, взаємопов'язаних, але різнорідних суспільних відносин [11]. При її проведенні слід враховувати: забезпечення юридичної цілісності законодавства, тому що виникають ситуації, пов'язані з його неодноразовим дублюванням; запобігання розмиттю меж галузей права у випадку недостатньо обґрунтованих пропозицій щодо створення комплексних кодифікаційних актів [12, с. 95–96].

При розгляді основних видів кодифікації Є. В. Погорелов зазначає, що невирішеними залишаються питання, пов'язані з тим, який з цих видів бажано проводити першим, яка послідовність їх проведення, доцільність, паралельність. Таким чином, автор наголошує на тому, що вибір того чи іншого виду кодифікаційної діяльності залежить від стабільності й нестабільності суспільних відносин або правової системи [13, с. 49].

На думку Є. В. Погорелова, «загальну кодифікацію бажано проводити у країнах стабільного типу, коли є підстави констатувати стабільність змісту основних галузей законодавства і де відбулася галузева кодифікація, як логічна передумова загальної, адже «кодекс кодексів» припускає узгодження галузевих

кодексів» [13, с. 50]. Отже, перш за все слід проводити галузеву кодифікацію, яка спрямована на об'єднання правових норм у певній галузі законодавства.

Необхідно зазначити, що Є. В. Погорелов дослідив у своїй роботі лише два види кодифікаційної діяльності, тоді як наука до загальної та галузевої відносить також спеціальну, що об'єднує нормативний матеріал у межах підгалузі та інституту законодавства, а також міжгалузеву, тобто об'єднання нормативного матеріалу за предметом регулювання значної сфери суспільних відносин.

Інша група науковців першочерговим щодо загальної кодифікації вбачає необхідність проведення комплексної кодифікації. «Урегульованість питань кодифікаційних актів інших галузей може суттєво вплинути на вирішення питання про доцільність їх об'єднання в єдиному кодексі» [14, с. 40–42].

На нашу думку, кодифікацію необхідно здійснювати в такій послідовності: по-перше, безумовно, проводити галузеву кодифікацію, яка охопить правовий матеріал з найважливіших питань розвитку суспільства та держави. Після цього слід розпочати об'єднання правового матеріалу підгалузей та інститутів законодавства, що надасть можливість у повному обсязі врегулювати відносини, які не охопила галузева кодифікація.

Завершальним етапом галузевої та спеціальної кодифікації необхідно вважати загальну кодифікацію, що розмістить створені кодекси за галузями та інститутами в єдиний нормативно-правовий документ, а також внутрішньо узгодить систему таких актів.

Міжгалузеву кодифікацію, на нашу думку, необхідно здійснювати окремо від вказаних вище, але не пізніше проведення загальної кодифікації. Насамперед це пояснюється її додатковим характером і залежністю від предмета сфери суспільних відносин.

Повертаючись до розгляду видів кодифікації, необхідно наголосити на тому, що, крім традиційної класифікації за об'єктом кодифікаційної обробки, існують також інші способи класифікації. Так, автори монографії «Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення» зазначають, що кодифікація поділяється на первинну та вторинну [15, с. 172]. Первинна кодифікація має місце в тому випадку, коли кодифікований акт з'являється з самого початку правового регулювання певної галузі суспільних відносин. Вторинна кодифікація має місце тоді, коли кодифікований акт з'являється як результат попереднього опосередкування галузі законодавства окремими нормативними актами.

О. О. Ушаков і М. А. Щербаков при розгляді видів кодифікаційної діяльності оперують такими поняттями, як мінімальний і максимальний вид кодифікації [16, с. 22].

Мінімальна кодифікація, на думку О. О. Ушакова, полягає в тому, що кодифікатор-законодавець не обмежується у вирішенні низки нових питань, у перегляді вже вирішених, але при цьому зберігається і старе законодавство. Як приклад О. О. Ушаков наводив Кримінальний кодекс РРФСР 1924 р. та Трудовий кодекс РРФСР 1924 р. Дослідник наголошував на тому, що при здійсненні мінімальної кодифікації використовуються прийоми, властиві інкорпорації, а сама вона виступає підготовчим етапом і заходом для здійснення кодифікації. Особливим заходом, який знаходить своє застосування при здійсненні мінімальної кодифікації є, на думку О. О. Ушакова, «реформа права». Автор наголошує на тому, що «реформа права» – це захід, пов'язаний із внесенням змін і доповнень у діюче законодавство [17, с. 157].

Таким чином, під мінімальною кодифікацією науковець розуміє інкорпорацію законодавства, за якої зберігається зміст законів, тому що інкорпорація обмежується лише зовнішньою обробкою законодавчого матеріалу, крім цього вона також веде і до скасування всього попереднього законодавчого матеріалу. Основна перевага мінімальної кодифікації, зазначає автор, полягає в тому, що після такої переробки законодавство отримує більш досконалу, більш доступну для користування форму. Законодавство при цьому виді кодифікації не набуває певної досконалості та внутрішньої єдності [17, с. 155].

Максимальна кодифікація, на думку О. О. Ушакова, є найбільш досконалим видом кодифікації законодавства, оскільки вона полягає у створенні систематичних законодавчих збірників, при формуванні яких законодавцю надається широкий простір для створення нових норм як за формою, так і за змістом. Відмінність зазначеного виду кодифікації від попереднього, на думку вченого, полягає в результаті такої діяльності, яким стає відповідний законодавчий акт, що зберігає тісний зв'язок із попереднім законодавством, водночас змінюючи його собою. Результатом максимальної кодифікації стає кодекс. Унаслідок цієї обставини О. О. Ушаков пропонує називати такий вид кодифікації кодексацією [17, с. 160].

Крім зазначених вище видів, О. О. Ушаков розрізняє формальну та неофіційну кодифікації. Формальна кодифікація, на думку автора, здійснюється законодавчими органами та пов'язана з офіційним упорядкуванням законодавства. Неофіційна здійснюється приватними особами, різними відомствами та установами. Результатом неофіційної кодифікації стають

хронологічні збірники законів, які слугують полегшенню здійснення наукової і практичної діяльності. Але поряд із цим вчений наголошує на тому, що такі збірники не є джерелами права [17, с. 118]. З даною позицією О. О. Ушакова важко погодитися у зв'язку з тим, що серед основних особливостей кодифікації виділяється її офіційний характер, тобто здійснення кодифікації відбувається уповноваженим на те органом державної влади. Таким чином, поділ кодифікації на формальну, тобто таку, що здійснюється органом державної влади, і неофіційну, що здійснюється приватними особами, в сучасних умовах є неможливим.

Деякий інший підхід до класифікації основних видів кодифікаційної діяльності здійснено французьким юристом Стефаном Гі. На його думку, кодифікація має здійснюватися трьома способами. «Перший спосіб – це реформаторська кодифікація, другий – кодифікація адміністративна або на основі постійного права, третій – зведення законів» [18, с. 297].

Реформаторська кодифікація спрямована на «зібрання всіх законодавчих текстів з подвійною метою: трактування предмета дослідження в єдиному тексті та поновлення у зв'язку з цим змісту права» [18, с. 297]. Мається на увазі, що така кодифікація спрямована, по-перше, на проведення реформ у різних сферах суспільного життя, по-друге, – на об'єднання конкретної галузі законодавства в єдиний правовий документ, і, по-третє, весь нормативний матеріал, що існував до цього моменту, втрачає свою силу, скасовується. Таким чином, головною особливістю реформаторської кодифікації виступає її спрямованість на створення нового законодавства, закріплення нового суспільного устрою в державі.

На нашу думку, кожна кодифікація спрямована на проведення реформи в різноманітних сферах суспільного життя, це є її основним завданням поряд з приведенням законодавства в єдину логічну систему. Саме поняття «кодифікація» відображає оновлення законодавчого матеріалу, а тому використання реформаторської кодифікації, як ми вважаємо, є недоцільним.

Під адміністративною кодифікацією Стефан Гі розуміє «офіційне та впорядковане зібрання існуючих нормативних текстів стосовно одного й того ж самого предмета» [18, с. 303].

Необхідно зазначити, що вказаний спосіб за своїм змістом наближений до галузевої кодифікації. Автор наголошує на тому, що такий спосіб є офіційним зібранням існуючих текстів, тобто повинен здійснюватися уповноваженим на те органом державної влади. Як відомо, кодифікація є офіційною діяльністю, тобто здійснюється відповідними комітетами та комісіями, які створюються Верховною Радою України й уповноважені на

здійснення такої діяльності. Таким чином, використання вказаного способу (виду) кодифікації є неприйнятним для нашої правової системи.

Третій спосіб (вид) кодифікації, на думку Стефана Гі, – це зведення законів: «Мова йде про оформлення законів у їх упорядкованій версії або для доведення до відома, або ж надання зведеним текстам повноправної юридичної сили, оскільки вони замінюють собою всі колишні законодавчі прошарки» [18, с. 310]. Зазначений спосіб (вид) кодифікаційної діяльності спрямований на об'єднання в єдиному правовому документі всіх існуючих у певній державі законодавчих актів, скасовуються і переглядаються раніше прийняті норми права, але при цьому їх зміст стає незмінним. Результатом такої діяльності стає звід законів.

Ми вважаємо, необхідно звернути увагу на те, що автор наголошує на незмінності змісту законодавчих документів, які вносяться до зводу. Як відомо, головною особливістю кодифікаційної діяльності є саме внутрішнє опрацювання законодавчого матеріалу, що передбачає собою заміну змісту, внесення змін, скасування застарілих законодавчих норм. Таким чином, Стефан Гі ототожнює кодифікацію з інкорпорацією, що передбачає зведення нормативних актів різного рівня в різні збірники без розгляду їхнього змісту.

Крім того, вважаємо за можливе поділ кодифікації залежно не від об'єкта такої діяльності, а від її суб'єкта. У такому разі вона може здійснюватися органами законодавчої влади, які приймають кодекси, основи законодавства, та іншими уповноваженими на те органами державної влади, внаслідок чого створюються підзаконні акти кодифікаційного типу.

Підбиваючи підсумки варто зазначити, що види кодифікації відіграють дуже важливу роль при проведенні такої діяльності, тому що дозволяють визначити її спрямування, цілі її здійснення, а найголовніше – об'єкт, тобто, те, який законодавчий матеріал підлягає упорядкуванню. Сьогодні більш необхідними й корисними для нашої держави є галузева та спеціальна (інституційна) кодифікації, тоді як загальна кодифікація є майже неможливою і деякою мірою небажаною, оскільки правова система України знаходиться у стані становлення та розвитку, що передбачає проведення реформ у різноманітних сферах життя шляхом прийняття великого пакету нормативних актів, частого внесення змін у вказані документи, через що буде постійно змінюватися сам «кодекс кодексів».

Список літератури: 1. Смородинський В. С. Систематизація національного законодавства як юридичний інструмент забезпечення прав людини / В. С. Смородинський // Проблеми законності. – Вип. 99. – 2008. – С. 19–29.

2. Борщевський І. В. Теоретичні засади систематизації законодавства / І. В. Борщевський // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 19–24.
3. Пархоменко Н. М. Кодифікація законодавства: теоретико-історичні аспекти / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 3. – С. 7–13.
4. Рогач О. Я. Поняття теоретичних основ та форм систематизації законодавства / О. Я. Рогач // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 9. – 2001. – С. 18–28.
5. Сологуб Н. М. Кодифікація і її місце в системі законодавства суб'єктів Російської Федерації / Н. М. Сологуб // Право і політика. – 2008. – № 6. – С. 1350–1351.
6. Цит. за: Керимов Д. А. Культура і техніка законотворчства / Д. А. Керимов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 158 с.
7. Чухвичев Д. В. Законодательная техника : учеб. пособие / Д. В. Чухвичев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2008. – 239 с.
8. Ксенофонт В. В. Систематизация российского законодательства: принципы и процедуры : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Ксенофонт. – М., 2003. – 167 с.
9. Кабрияк Р. Кодифікації / Р. Кабрияк ; [пер. с фр. Л. В. Головка]. – М. : Статут, 2007. – 476 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
11. Рахманина Т. Н. Актуальные проблемы комплексной кодификации / Т. Н. Рахманина // Проблемы совершенствования Советского законодательства : Труды. – Вып. 25. – 1983. – С. 10–19.
12. Российское законодательство: проблемы и перспективы / [редкол.: Булошников М. Я., Окуньков Л. А. (гл. ред.), Орловский Ю. П., Тихомиров Ю. А.]. – М. : БЕК, 1995. – 478 с.
13. Погорелов С. В. Кодифікаційна діяльність в правовій системі України (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Погорелов. – Х., 2000. – 152 с.
14. Голиченков А. К. Проблемы экологического, земельного права и законодательства в современных условиях (обзор выступлений участников научно-практической конференции «Софрино-4» / А. К. Голиченков, Е. Н. Лукина // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 39–47.
15. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення : монографія / [Сіренко В. Ф. (кер. автор. кол-ву) та ін.]. – К. : Ін-т держави і права В. М. Корещького НАН України, 2003. – 220 с.
16. Ушаков А. А. Методологические основы советского правотворчества / А. А. Ушаков, Н. А. Щербаков // Межвузовский сборник трудов Пермского государственного университета им. А. М. Горького. – Пермь, 1980. – С. 22.
17. Ушаков А. А. Методологические основы и законодательный метод в советском правотворчестве / А. А. Ушаков // Ученые зап. Пермского государственного университета им. А. М. Горького. Юридические науки. – Вып. 147. – 1966. – С. 110–185.
18. Гі С. Нариси з законопроектів / Стефан Гі. – Оттава : Центр правової реформи і законопроектних робіт, 1999. – С. 293–316.

Надійшла до редколегії 09.09.2011

Проанализированы основные виды кодификационной деятельности, сделана попытка установления периодичности и целесообразности проведения кодификации на территории Украины.

The main types of codification activity are analyzed, an attempt to establish the frequency and appropriateness of codification on the territory of Ukraine is made.